

DOI 10.31558/2519-2949.2019.4.10

УДК 316.64:32(045)

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-6671-3316>

Єфтені Н. М., Національний університет «Одеська морська академія»

ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ПОЛІТИЧНОЇ СВІДОМОСТІ

В статті аналізуються проблеми та особливості політичної свідомості, які виникають в процесі трансформації суспільства. Швидкі зміни, які відбуваються в усіх сферах життєдіяльності в суспільстві, призводять до проблем у формуванні свідомості громадян, в тому числі інтересів, ціннісних орієнтацій. Підкреслюється, що політична свідомість відображається в почуттях, поглядах, знаннях населення і характеризує особливості політико-владних відносин в суспільстві. Формування політичної свідомості відбувається завдяки критичному мисленню, аналізу історичного досвіду і сучасних подій, усвідомленню необхідності політичної участі в політичних процесах. Політична свідомість особистості поєднує в собі сформовані ціннісні орієнтації, можливість громадян впливати на функціонування політичної системи та ставлення, рівень довіри до існуючої влади. В умовах трансформації суспільства механізми формування політичної свідомості мають латентний, суперечливий характер.

Зазначається, що політична свідомість сприяє інтеграції різних соціальних груп, індивідів в суспільстві. Політична свідомість пов'язана з особливостями політичної системи, рівнем політичної культури громадян, їх знань та освіти. Політична свідомість, виконуючи свої функції, виступає гарантом стабільного і легітимного функціонування політичної системи. Усвідомлення особистістю свого становища в суспільстві, активна громадянська позиція дозволяє впливати на політичну владу. Неспроможність політичної еліти провести реформи і подолати кризові явища в суспільстві призводить до змін в політичній свідомості і може стати причиною гострих реакцій з боку соціуму, які можуть проявлятися як у вигляді незадоволення політикою існуючої політичної влади, так і активних протестних акцій з боку населення.

Ключові слова: політична свідомість, політична культура, громадська думка, політична участь, політичне маніпулювання

Постановка проблеми. В умовах трансформації українського суспільства, суспільно-політичних відносин проблеми формування політичної свідомості набувають особливої актуальності. Демократизація суспільства пов'язана з змінами політичної свідомості та є важливою і необхідною його умовою. Складні соціально-політичні, економічні і міжнародні проблеми вимагають від особистості уміння усвідомлювати і аналізувати дійсність та процеси, які відбуваються в суспільстві. Політична свідомість виступає не просто показником чи індикатором наявного рівня демократії в суспільстві, а й як чинник та детермінанта процесу її становлення [7, с. 323].

Політична свідомість відображає політичну діяльність та визначає політичну поведінку громадян, їх політичну активність. Рівень політичної свідомості, пануючі в суспільстві настрої та ідеї в період політичної, соціально-економічної нестабільності української держави можуть виступити важливим фактором в формуванні суспільства.

Зміни в політичній системі призводять до змін в політичній свідомості громадян, яка має динамічний характер, тому ігнорування таких змін може призвести до серйозних наслідків для політичної еліти. Високий рівень недовіри в суспільстві і незадоволення діяльністю органів влади, нереалізовані очікування щодо діяльності владних структур впливають на настрої в суспільстві, формування ціннісних орієнтацій. Розбіжності в ціннісних орієнтаціях, розумінні національної ідеї та цілей суспільства сприяють політичній нестабільності в суспільстві, зростанню соціально-політичної напруженості і конфліктів.

Мета статті полягає у виявленні та аналізові особливостей і специфіки формування політичної свідомості особистості в ході трансформації суспільства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми формування політичної свідомості досліджуються політологами, соціологами, психологами і представниками інших галузей науки.

Питання політичної культури, політичних цінностей, механізмів функціонування політичної свідомості досліджували Г. Алмонд, С. Верба, Р. Дарендорф, Г. Маркузе, К. Поппер, Ю. Хабермас, К. Гаджиєв, Г. Дилигенський, А. Здравомислов, О. Шестопап і т.д. Велике значення для вивчення свідомості відіграли праці З. Фрейда, К. Юнга, Е. Дюркгейма.

Серед українських вчених питанням політичної культури та політичної свідомості, її типології і рівням приділяли увагу О. Бабкіна, В. Денисенко, В. Бебик, Ф. Кирилук, М. Головатий, Є. Головаха, І. Бекешкіна, Н. Паніна.

Зміни поглядів, установок, поведінки, які фіксуються останнім часом в Україні вимагають детального аналізу та вивчення для попередження і вирішення проблем, які можуть виникнути під час розробки зовнішньої і внутрішньої політики держави.

Виклад основного матеріалу

Політична свідомість є сукупністю політичних уявлень та установок суб'єктів політики щодо розвитку суспільства. Вона має мінливий характер, є достатньо динамічною і змінюється в залежності від політичних процесів, подій, явищ. При цьому одні і ті ж поняття сприймаються і оцінюються населенням по різному.

В політичній свідомості виділяються теоретичний і емпіричний (буденний) рівні: Теоретичний рівень політичної свідомості вимагає наукового обґрунтування, теоретичних підходів та ідей до пояснення політичних процесів, забезпечує прогнозами щодо змін та розвитку суспільства. Даний рівень свідомості надає цілісне бачення про закономірності розвитку суспільства, соціально-політичні процеси та дійсність. Виступаючи центром політичної свідомості, теоретично обґрунтовуючи ідеї та погляди, політична ідеологія прагне до розробки доктрини розвитку суспільства і держави, дозволяє усвідомити інтереси та цінності населення. Вивчаючи актуальні проблеми політики, досліджуючи політичні потреби і цінності теоретичний рівень збагачується, максимально відповідає реаліям. Тому цей рівень забезпечує основу політичної свідомості, направлений на перспективи подальшого розвитку і стабільності в суспільстві. Теоретичний рівень формує уявлення суб'єктів політики про становище в системі політичних відносин суспільства і можливостей самоствердження в ньому. Політична ідеологія орієнтується на практичну реалізацію встановлених ідей, поглядів на державу і владу, їх способи управління і регулювання процесів. Це сприяє інтеграції політичної свідомості на рівні суспільних, групових інтересів. Політична ідеологія є багаторівневою і включає в себе розроблені політичні теорії і принципи, політичні програми і лозунги, політичну культуру і різні форми політичної участі.

Буденний рівень політичної свідомості виражений через політичні погляди суспільства, соціальних груп і прошарків, індивідів, які беруть участь в політичному житті. Його можна охарактеризувати нестабільністю, фрагментарністю, емоційністю, суперечливістю, оскільки даний рівень побудований на власних знаннях, уявленнях, переживаннях, відчуттях. Процес формування політичної свідомості має індивідуальні особливості і механізми формування. Базуючись на власному досвіді, даний рівень має обмежені можливості і створює передумови до впливу та маніпуляцій.

Політична свідомість відображає уявлення та погляди окремих індивідів чи соціальних груп про політичну систему в цілому, політичні процеси та політичну владу, а також роль особистості в політиці. Вона обумовлена особливостями розвитку суспільства, політичного мислення, знань, цінностей і переконань людини. Зміст політичної свідомості складають потреби, інтереси, установки, орієнтації, які визначають її направленість. Оцінку політичної свідомості можна здійснювати через систему цінностей, світогляд людей, їх інформованість щодо політики.

Актуальним є дослідження суб'єктів політичної свідомості, відповідно виділяється масова, групова та індивідуальна політична свідомість. Масова політична свідомість висвітлює ставлення суспільства до актуальних проблем, які мають політичне підґрунтя. Оскільки ставлення суспільства розповсюджується щодо значних соціально-політичних явищ і подій в суспільстві, то може мати певні політичні наслідки, в тому числі сприяти кардинальним змінам.

На формування політичної свідомості впливають соціально-економічне становище держави і політичні процеси, явища, які відбуваються останнім часом. Це підтверджується результатами соціологічних досліджень, які проводяться в Україні. Зокрема, найактуальнішими проблемами для більшості опитаних залишаються війна на Сході України (62%) та соціально-економічні проблеми: низький рівень зарплат чи пенсій (56,8%), високі комунальні тарифи (53,3%) та зростання цін (32,9%). Значна частина населення віднесла до найактуальніших проблем корупцію в центральній владі (20%), безробіття (19,3%) та недоступність якісного медичного обслуговування (13,7%) [9].

Яскраві емоційні хвилювання, які викликають загальну стурбованість серед населення, в подальшому створюють загальне ядро для масової політичної свідомості. В Україні актуальною проблемою для більшості опитаних залишається воєнний конфлікт на Сході України (62%) [8].

Феномен політичної свідомості реалізується в політичній діяльності індивідів і розкриває процес закріплення знань, цінностей. Це динамічний процес, в якому відображаються вплив різноманітних об'єктивних факторів, суб'єктів політики, які можуть значною мірою скоригувати відносини в суспільстві, вплинути на зміни в політичній системі суспільства. Результатом формування політичної свідомості є політична культура, створення системи політичних переконань.

Політичні переконання дозволяють індивіду ідентифікувати себе в політичній системі, формують систему цілей і цінностей. Індивід, усвідомлюючи свої очікування та орієнтири, ідентифікує себе з певними соціальними групами. Це дозволяє йому орієнтуватися в політичних процесах, здійснювати політичну діяльність. Підтвердженням цьому є вплив ідей, які виникають в суспільствах, підтримуються населенням і сприяють різким змінам (переворотам, революціям тощо).

Політична культура визначає систему цінностей, притаманну суспільству, соціальним групам, і буде впливати на політичну участь індивідів і прийняття ними певних рішень. Хоча при цьому соціальні групи здійснюють певний тиск на світогляд особистості, обмежують прояви її самостійності і активності, або навпаки можуть сприяти їм.

Значна роль у формуванні політичної свідомості відводиться інформації, яка надходить від політичної влади, офіційних джерел і циркуляції неформальної інформації, не підтверджених офіційно даних, тобто чуток, пліток тощо. Ступінь достовірності і повнота інформації дозволяють індивіду використати її при здійсненні вибору. Засоби масової інформації є елементом громадянського суспільства, бо саме через медіа соціально активні люди виходять на велику суспільну арену [6]. Використовуючи технології і особливі прийоми психологічного впливу, засоби масової інформації є найефективнішими маніпуляторами, які мають на меті оперативне і стратегічне маніпулювання. Зміна мислення, сприйняття інформації, поведінки людей відбувається без урахування їх інтересів. ЗМІ мають свою цільову аудиторію і з допомогою політичних міфів подають інформацію, яку наповнюють реальним змістом, і аудиторія її очікує і готова в неї вірити. Політичні міфи створюють ілюзії у населення, а не пояснюють реальну дійсність. Хоча за певних умов, політичні міфи можуть мобілізувати населення, впливати на їх дії. Під час політичних виборів відбувається активний вплив на громадську думку, мислення і політичну свідомість особистості.

Пізнавальний блок політичної свідомості включає політичну інформованість, політичні знання, уявлення, які можуть мати відносний характер і не завжди відповідати реальним процесам розвитку суспільства, оскільки можуть базуватися на чутках, а не на об'єктивних фактах. Це свідчить про незрілу політичну культуру в суспільстві, необхідність приділити увагу покращенню політичної освіти та рівня знань серед населення. Велику увагу в даному контексті потрібно приділяти і правовій свідомості, оскільки дотримання правових норм є обов'язковими для кожного громадянина. На жаль, сьогодні в вищих навчальних закладах політологія може викладатися за вибором студентів, тому з формуванням політичних знань можуть виникнути прогалини і в подальшому проблеми в об'єктивному аналізові соціально-політичних процесів в суспільстві.

Мотиваційний блок політичної свідомості наповнюється політичними інтересами, потребами, цінностями, цілями, установками і переконаннями, які спонукають людей до певної політичної поведінки, підштовхують до впливу на зміни в суспільстві. Вибори Президента України і парламенту показали, що населення є досить активним на виборах, зокрема – Президента України 62, 09 %, в парламент була дещо нижча явка – 49, 2 %, як зазначається на сайті Центральної виборчої комісії [10].

Висновки

Політична свідомість особистості є складним феноменом, який не має відображати політичну дійсність в даний момент, а бути орієнтованим на формування політичного мислення і його удосконалення в майбутньому. Оскільки сучасна людина пов'язана з політикою, вона відчуває, що може впливати на політичну ситуацію в державі і вибирає для цього відповідні форми політичної активності.

Події, які відбуваються в сучасній Україні, підштовхнули українське суспільство до змін в політичних поглядах та настроях більшої частини населення. Сформовані цінності та знання стають орієнтиром для особистості і проявляються у відповідних формах політичної участі, що сприяє стабілізації чи дестабілізації розвитку суспільства.

Формування політичної свідомості особистості залежить від політичної освіти, набутих знань, сформованих уявлень і норм, одночасно вона є віддзеркаленням типу політичної системи, соціально-економічних і культурних умов суспільства. Значна роль належить міжособистісним комунікаціям, які розширюють світогляд особистості та її особистий досвід, сприяють інтеграції до соціальних груп з відповідним мисленням. Рівень політичної свідомості залежить від соціальних груп, прошарків, до яких належить індивід, його соціального статусу.

Політична свідомість наповнює політичну поведінку змістом, сприяє взаємодії між політичною владою та соціальними групами. На політичну свідомість здійснюють вплив явища і події в суспільстві, в світі, засоби масової інформації. Формування політичної свідомості пов'язане з критичним осмисленням соціально-політичних процесів, умінням об'єктивно і раціонально оцінювати явища і події, узагальнювати і структурувати інформацію, яка надходить з різних джерел.

Формуючи політичну свідомість, особистість ідентифікує себе з суспільством, співвідносить себе з політичною системою. Політична влада враховує особливості політичної свідомості, зокрема відсутність політичних знань, що дозволяє їй маніпулювати свідомістю особистості і орієнтуватися на вибір ефективних технологій політичної маніпуляції. Розчарування в політичній владі, політичних лідерах може викликати швидкі зміни в громадській думці, настроях населення і масовій поведінці. Такі зміни в політичній свідомості сприятимуть зростанню соціально-політичної напруженості і зростанню нестабільності політичної системи.

Бібліографічний список:

1. Бабкіна О. В., Безродний Є. Ф., Горбатенко В. П., Дмитренко С. П., Дорофей В. Т. Політологія: Посібник для студ. вузів / О.В. Бабкіна (ред.), В.П. Горбатенко (ред.). К. : Видавничий центр "Академія", 2004. 366 с.
2. Бебик В. Політична свідомість українського суспільства. Соціальна психологія. 2007. № 5. С. 18-24.
3. Бебик В.М. Політологія для політика і громадянина: монографія. Київ : МАУП, 2003. 424 с.
4. Буркут І., Гуйтор М. Свобода вибору чи маніпуляції політтехнологів. Буковинський журнал. 2003. № 3-4. С. 74-96.
5. Головаха Є. Особливості політичної свідомості: амбівалентність суспільства та особистості . Політологічні читання, 1992. № 1. С. 24-39.
6. Головаха Є. Як змінюється суспільство [Електронний ресурс]. – URL: <https://day.kyiv.ua/uk/article/podrobyci/yak-zminyuyetsya-suspilstvo/> (дата звернення: 20.11.2019).
7. Кравченко Ю.І. Політична культура та політична свідомість як детермінанти розвитку демократично-орієнтованої держави. Українська політична нація : генеза, стан, перспективи: Монографія / За заг. ред. В.С.Крисаченка. Київ : НІСД, 2004. 647 с.
8. Соціально політична ситуація в Україні URL: http://socis.kiev.ua/ua/2019-02/?fbclid=IwAR1A-2Gdn0NvMrhoc_IzLz8Dffm6NLiFSP0oS7Mhyh-7mSclEwIHvIxErUc (дата звернення: 20.11.2019).
9. Україна напередодні президентських виборів 2019. – лютий. URL: http://socis.kiev.ua/ua/2019-02/?fbclid=IwAR1A-2Gdn0NvMrhoc_IzLz8Dffm6NLiFSP0oS7Mhyh-7mSclEwIHvIxErUc (дата звернення: 20.11.2019).
10. Вибори Президента України. Центральна виборча комісія. URL: <https://www.cvk.gov.ua/pls/vp2019/wpr063prt001f01=720.html> (дата звернення: 20.11.2019).

References:

1. Babkina O. V., Bezrodny`j Ye. F., Gorbatenko V. P., Dmy`trenko S. P., Dorofej V. T. Politologiya: Posibny`k dlya stud. vuziv / O.V. Babkina (red.), V.P. Gorbatenko (red.). K. : Vy`davny`chy`j centr "Akademiya", 2004. 366s.
2. Beby`k V. Polity`chna svidomist` ukrayins`kogo suspil`stva. Social`na psy`xologiya. 2007. # 5. С. 18-24.
3. Beby`k V.M. Politologiya dlya polity`ka i gromadyany`na: monografiya. Ky`yiv : MAUP, 2003. 424 s.
4. Burkut I., Gujtor M. Svoboda vy`boru chy` manipulyaciyi polittexnologiv. Bukovy`ns`ky`j zhurnal. 2003. # 3-4. S. 74-96.
5. Golovaxa Ye. Osobly`vosti polity`chnoyi svidomosti: ambivalentnist` suspil`stva ta osoby`stosti . Politologichni chy`tannya, 1992. # 1. S. 24-39.
6. Golovaxa Ye. Yak zminyuyet`sya suspil`stvo [Elektronny`j resurs]. – Rezhy`m dostupu: <https://day.kyiv.ua/uk/article/podrobyci/yak-zminyuyetsya-suspilstvo/>.
7. Kravchenko Yu.I. Polity`chna kul`tura ta polity`chna svidomist` yak determinanty` rozvy`tku demokraty`chno-oriyentovanoji derzhavy`. Ukrayins`ka polity`chna naciya : geneza, stan, perspekty`vy`: Monografiya / Za zag. red. V.S.Kry`sachenka. Ky`yiv : NISD, 2004. 647 s.
8. Social`no polity`chna sy`tuaciya v Ukraini URL: http://socis.kiev.ua/ua/2019-02/?fbclid=IwAR1A-2Gdn0NvMrhoc_IzLz8Dffm6NLiFSP0oS7Mhyh-7mSclEwIHvIxErUc (data zvernennya: 20.11.2019).
9. Ukrainina naperedodni prezy`dents`ky`x vy`boriv 2019. – lyuty`j. URL: http://socis.kiev.ua/ua/2019-02/?fbclid=IwAR1A-2Gdn0NvMrhoc_IzLz8Dffm6NLiFSP0oS7Mhyh-7mSclEwIHvIxErUc (data zvernennya: 20.11.2019).

10. Vy`bory` Prezy`denta Ukrainy`. Central`na vy`borcha komisiya. URL: <https://www.cvk.gov.ua/pls/vp2019/wp063pt001f01=720.html> (data zvernennya: 20.11.2019).

Efteni N. M. Peculiarities of political consciousness formation

The article analyzes the problems and peculiarities of political consciousness that arise in the process of transformation of society. The rapid changes that are taking place in all spheres of life in society lead to problems in the formation of citizens' consciousness, including interests, value orientations. It is emphasized that the political consciousness is reflected in the feelings, attitudes, knowledge of the population and characterizes the peculiarities of political and power relations in society. The formation of the political consciousness of the individual is due to critical thinking, analysis of historical experience and contemporary events, awareness of the need for political participation in political processes. The political consciousness of the individual combines the formed value orientations, the ability of citizens to influence the functioning of the political system and attitude, the level of trust in the existing power. In the conditions of transformation of society the mechanisms of political consciousness formation are hidden, contradictory.

It is noted that political consciousness promotes the integration of different social groups and individuals in society. Political consciousness is related to the particularities of the political system, the level of political culture of citizens, their knowledge and education. Political consciousness, while performing its functions, allows to guarantee a stable and legitimate functioning of the political system. Awareness of one's position in society, an active civic position allows one to influence political power. The inability of the political elite to carry out reforms and overcome the crisis in society leads to changes in political consciousness and can cause sharp reactions from the society, which can manifest as dissatisfaction with the policies of the existing political authorities and active protest actions by the population.

Key words: *political consciousness, political culture, public opinion, political participation, political manipulation*